

บทที่ ๒

การรักษาพยาบาลตามแนวพุทธ

ในบทนี้ผู้วิจัยจะได้ทำการศึกษาวิธีการรักษาพยาบาลผู้ป่วยตามแนวพุทธ ความหมาย ความสำคัญของวิธีการรักษาพยาบาลผู้ป่วยตามแนวพุทธ โรคที่ปรากฏในพระพุทธานุศาสน์ สาเหตุของการเกิดโรค พุทธวิธีการรักษาพยาบาลผู้ป่วย และหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการรักษาพยาบาลผู้ป่วย เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจยิ่งขึ้นผู้วิจัยจะได้ทำการศึกษาในรายละเอียดตามลำดับหัวข้อต่อไป

๒.๑ หลักการรักษาพยาบาลผู้ป่วยตามแนวพุทธ

พระพุทธศาสนาเกี่ยวข้องกับการแพทย์และการเยียวยาผู้ป่วย ๒ ด้าน คือ ด้านสังฆธรรม คือ การดูแลรักษาชีวิตตามธรรมชาติกับด้านจริยธรรม คือ การดูแลรักษาโรคที่เกิดขึ้นทั้งทางกายและจิตใจโดยเน้นไปที่การกระทำที่ถูกต้องดีงามเป็นประโยชน์แก่คนไข้อย่างแท้จริง การเจ็บไข้่นั้นมีสาเหตุมาจากความไม่สมดุลในตัวผู้ป่วยหรือไม่สมดุลกับสิ่งแวดล้อมและสิ่งแวดล้อม เช่น ดิน น้ำ อากาศ และฤดูกาล หรือการวินิจฉัยว่าการเจ็บป่วยมีสาเหตุมาจากการที่ร่างกายไม่สมดุลทั้งระบบ ดังนั้น เมื่อพระภิกษุอาพาธ พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้ใช้เภสัชสมุนไพร อาหาร และการใช้วิธีการต่างๆ นอกเหนือจากการใช้ยาในการบำบัดรักษา มีประเด็นที่จะนำมาศึกษาตามลำดับดังนี้

การรักษาพยาบาลตามแนวพระพุทธศาสนาเถรวาททางด้านร่างกายนั้น พระพุทธเจ้าทรงเล็งเห็นความสำคัญในการรักษาพยาบาลภิกษุด้วยหวังว่าจะให้มีสุขภาพดี ปราศจากความเจ็บป่วยเมื่อสุขภาพของภิกษุดีแล้วก็เอื้อต่อการปฏิบัติธรรมเพื่อการบรรลุผลนิพพานอันเป็นเป้าหมายสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา ด้วยเหตุนี้เอง พระพุทธเจ้าจึงทรงอนุญาตให้ภิกษุที่อาพาธ สามารถแสวงหาเภสัช (สมุนไพร) มาทำการรักษาโรคและให้เป็นไปตามอาการของโรค ดังปรากฏในพระวินัยปิฎก มหาวรรคว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตรากไม้ที่เป็นยา คือ ขมิ้น ขิงสด ข่า ว่านเปราะ ว่านน้ำ อุตพิด แผลก หัวหมู และรากไม้ที่ใช้เป็นยาชนิดอื่นๆ ที่มีอยู่แต่ไม่ใช่เป็นของเคี้ยวของฉัน เธอรับประทานแล้วเก็บไว้ฉันเมื่อมีเหตุจำเป็นจึงฉันได้”^๑ และทรงมีข้อแนะนำเกี่ยวกับการรักษาพยาบาลว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้พยาบาลภิกษุไข้ที่ประกอบด้วยองค์ ๕ ควรพยาบาลภิกษุไข้ คือ (๑) สามารถจัดยา (๒) รู้จักของแสดงและไม่แสดง คือ นำของแสดงออกไป นำของไม่แสดง (๓) ไม่พยาบาลคนไข้เพราะเห็นแก่อาภิส มีจิตเมตตา (๔) ไม่รังเกียจที่จะนำอุจจาระ ปัสสาวะ น้ำลายหรือของที่อาเจียนออกมาไปเททิ้ง (๕) สามารถพูดให้คนไข้เห็นชัด ชวนให้อยากรับไปปฏิบัติ เราใจให้อาหาญแล้วกล้า ปลอบ ชโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมิกถาเป็นบางครั้งบางคราว, ภิกษุทั้งหลาย ผู้พยาบาลภิกษุไข้ที่ประกอบด้วยองค์ ๕ นี้แล ควรพยาบาลคนไข้”^๒

การรักษาพยาบาลโรคทางด้านจิตใจ พระพุทธเจ้าทรงมีความเชี่ยวชาญในการรักษาพยาบาลโรคที่เกิดขึ้นทางใจโดยเฉพาะกล่าวคือ ทรงเป็นแพทย์ทางวิญญาณ ท่านเปรียบเทียบ

^๑ วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๓/๔๖.

^๒ วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๖๖/๒๔๒.

โรคที่เกิดขึ้นทางร่างกายบางโรค สามารถรักษาตามแนวทางของแพทย์แผนปัจจุบันก็หายได้ แต่โรคทางวิญญาณ คือโรคทางความคิดหรือโรคทางกิเลสตัณหา ได้แก่ จิตหรือมโนส่วนลึกที่เป็นไปในอำนาจของกิเลส โดยเฉพาะอวิชชาหรือมิจฉาทิฐิต้องใช้แพทย์ทางวิญญาณที่มีความเชี่ยวชาญเป็นพิเศษ คือ “พระพุทธเจ้า” มารักษาด้วยยาขนานเอกคือ “ธรรมโอสถ” เท่านั้นจึงจะหายขาดจากโรคทางวิญญาณนี้ได้”^๓ พระพุทธเจ้าทรงมีวิธีการรักษา คือการตรวจดูด้วยข่ายคือพระญาณ เมื่อรู้ภาวะของเหล่าสรรพสัตว์แล้ว ทรงวางยา (การแสดงธรรม) โดยใช้ธรรมะบำบัดตามสมควรแก่อุปนิสัยของแต่ละคน เพื่อเป็นการสกัดกั้นต้นตอของโรคที่นอนเนื่องในสันดาน ได้แก่ ความโลภ ความโกรธ ความหลง ได้อย่างไม่มีใครยิ่งกว่า ธรรมะบางหมวด เมื่อฟังแล้วพิจารณาตาม ทำให้จิตใจสงบระงับ ผ่อนคลายเป็นสมาธิ ส่งผลไปถึงกายทำให้หายโรคทางกายและทางใจได้เหมือนดังครั้งที่พระมหากัสสปะอาพาธ พระพุทธองค์ ได้เสด็จไปเยี่ยมอาการแล้วทรงแสดงธรรมเรื่องโพฆณค ๗ ให้ฟังพระมหากัสสปะได้พิจารณาตามธรรมนั้นแล้วหายจากโรคนั้นได้

จึงสรุปได้ว่า หลักเวชกรรมตามแนวพุทธในพระไตรปิฎกนั้น พระพุทธองค์ได้ทรงอนุญาตให้ภิกษุใช้สมุนไพร ใช้อาหาร ใช้ความร้อน อนุญาตให้มีการพักผ่อนอิริยาบถ การผ่าตัด และการเย็บ (ภิกษุ) ผู้อาพาธ เป็นสิ่งที่ถือปฏิบัติมาตั้งแต่ครั้งพุทธกาลแล้วและในยุคปัจจุบันนี้ก็ยังถือปฏิบัติกันอยู่ เพราะผู้อาพาธทุกคนเมื่อได้รับกำลังกายและกำลังใจดีจากคนรอบข้างหรือญาติพี่น้องแล้วย่อมสามารถต่อสู้กับโรคภัยและหายจากโรคภัยไข้เจ็บได้ในที่สุด

๒.๒ ความหมายและความสำคัญของการรักษาพยาบาลตามแนวพุทธกับการรักษาพยาบาลผู้ป่วยตามแนวทางการแพทย์สมัยใหม่

๒.๒.๑ ความหมายของการรักษาพยาบาล

การรักษาพยาบาลตามแนวพุทธ หมายถึง การตรวจ การวินิจฉัย และการบำบัดรักษาผู้ป่วยที่เป็นโรคทางกายและทางใจ ซึ่งวิธีการรักษาผู้ป่วยทางกายใช้สมุนไพรในการบำบัดรักษา การรักษาผู้ป่วยทางใจใช้ธรรมะในการบำบัดรักษาหรืออาจจะใช้ทั้งสองอย่างควบคู่กันไป

การรักษาพยาบาลสมัยใหม่ หมายถึง การรักษาโดยใช้เครื่องมือทางการแพทย์และยาที่มีประสิทธิภาพสูงมาช่วยในการบำบัดรักษา

ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้ให้ความหมายของคำที่เกี่ยวข้องกับเวชกรรมแผนไทยไว้ดังนี้^๔

เวช หมายถึง หมอรักษาโรค

เวชกรรม หมายถึง การรักษาโรค

เวชศาสตร์ หมายถึง ชื่อตำราการรักษาโรคแผนโบราณ วิชาว่าด้วยการรักษาโรคและการใช้ยา

^๓ พุทธทาสภิกขุ, แก่นพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๕๑), หน้า คำนำ.

^๔ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖), หน้า ๒๔๖.

เวชกรรมแผนไทยหมายความว่า การตรวจ การวินิจฉัย การบำบัด หรือการป้องกันโรค ด้วยกรรมวิธีการแพทย์แผนไทย

รุจินาถ อรรถสิษฐ์ ได้ให้ความหมายว่า แพทย์แผนไทย หมายถึง ความรู้และความสามารถในการตรวจวินิจฉัยและรักษาโรคภัยไข้เจ็บ โดยอาศัยพืช สัตว์ แร่ธาตุ และวิธีการทางธรรมชาติอื่นๆ ที่ขึ้นกับวัฒนธรรม ความเชื่อและศาสนาของชุมชน ทั้งนี้ รวมไปถึงการส่งเสริมคุณภาพและฟื้นฟูสุขภาพเพื่อให้ร่างกายอยู่ในภาวะสมดุล^๕

ดังนั้น จึงสรุปได้ว่า เวชกรรมแผนไทย หมายถึง การตรวจ การวินิจฉัย และการบำบัดรักษาโรคด้วยยาสมุนไพรและวิธีอื่นตามทฤษฎีการแพทย์แผนไทย ซึ่งรวมถึงการให้คำแนะนำในการประพฤติตนให้เป็นไปตามปกติ ไม่ฝืนธรรมชาติและคงไว้ซึ่งการปฏิบัติตนในทางที่ดีต่อสุขภาพ

๒.๒.๒ ความสำคัญของการรักษาพยาบาล

พระพุทธศาสนาและการแพทย์สมัยใหม่ถือว่าความเจ็บป่วยเป็นปัญหาสำคัญของมนุษย์ เช่นเดียวกับปัญหาเกี่ยวกับความแก่และความตาย เพราะความเจ็บป่วยนั้นเป็นกระบวนการของชีวิตที่ดำเนินไปตามกฎแห่งธรรมชาติซึ่งใครๆ ไม่อาจปฏิเสธได้ ดังที่พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้ว่า “เรามีความแก่เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้ เรามีความเจ็บเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บไปได้ เรามีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้”^๖ อาการเจ็บป่วยทางกายมีผลกระทบต่อจิตใจโดยตรง เรียกว่า ป่วยทั้งทางกายและทางใจไปพร้อมๆ กัน

การมีสุขภาพที่ดีนอกจากจะเป็นการสะท้อนนัยสำคัญของความสุขสบาย (Wellness) ที่มนุษย์มุ่งหวังและปรารถนาแล้วยังนับว่าเป็นองค์ประกอบสำคัญของชีวิตและเป็นสิ่งที่ทำให้มนุษย์ปฏิบัติหน้าที่โดยการทำกิจกรรมต่างๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพและบรรลุถึงความอยู่ดีมีสุขของชีวิต (Well-Being)^๗ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสย้ำในประเด็นนี้ว่า “ความไม่มีโรคเป็นลาภอันประเสริฐ”^๘ เพราะการที่มนุษย์มีสุขภาพดีและโรคภัยไม่เบียดเบียนนั้นนับว่าเป็นช่วงเวลาที่เหมาะสมแก่การบำเพ็ญเพียร^๙

^๕ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, **เวชกรรมแผนไทย**, เอกสารการสอนชุดวิชาเวชกรรมแผนไทย หน่วยที่ ๑-๘, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๘), หน้า ๖.

^๖ อภ.ปญจก (ไทย) ๒๒/๕๓/๙๔-๑๐๐.

^๗ พระธรรมโมลี (ทองอยู่ ญาณวิสุทธิโส), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องสุขภาพแบบองค์รวมในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับแนวคิดตะวันตก”, **สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑.

^๘ ม.ม. (ไทย) ๑๓/๕๓-๕๔/๒๕๔-๒๕๕.

^๙ อภ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๓-๕๔/๙๒-๙๓.

๒.๓ โรคที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

๒.๓.๑ โรค

คำว่า “โรค” ในทางพระพุทธศาสนา มาจากรากศัพท์ภาษาบาลีว่า “รุช” แปลว่า เสียต
 แหว่ มีความหมายว่า สิ่ง que เสียตแหว่ให้เจ็บปวด คำศัพท์ที่มีความหมายว่า เจ็บป่วยหรือโรค มีกล่าวไว้
 อีกหลายคำใช้เรียกต่างๆ กันไป ได้แก่

“โรคาพาธ” หมายถึง ความเจ็บไข้ที่เกิดจากเชื้อโรค

“อาพาธ” หมายถึง ความเจ็บป่วย

“พยาธิ” หมายถึง ความเจ็บป่วย

“อามัย” หมายถึง ความไม่สบาย ตรงข้ามกับอนามัย คือ ความสบาย

ส่วนคำว่า “โรค” ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๒ ได้ให้ความหมาย
 ไว้ว่า หมายถึง ความเจ็บไข้ ความเจ็บป่วย^{๑๐} ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า ความไม่สบายกาย ความไม่สบายใจ
 ทุกอย่าง จึงเป็นสาเหตุอีกประการหนึ่งที่ทำให้เกิดโรคร้ายไข้เจ็บได้ ดังนั้น มนุษย์จึงแสวงหาแนวทางใน
 การรักษาโรคด้วยวิธีการต่างๆ เสมอมา

๒.๓.๒ ชื่อโรคต่างๆ ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

โรคที่ปรากฏในพระไตรปิฎก มีมากมายหลายโรค แต่เท่าที่ได้ศึกษาค้นคว้า พบว่า มีโรค
 ชนิดต่างๆ ซึ่งจะได้ยกมากล่าวไว้ดังต่อไปนี้ คือ โรคตา โรคหู โรคจมูก โรคลิ้นที่ทำให้ โรคกาย โรค
 ศีรษะ โรคใบหู โรคปาก โรคฟัน โรคไธ โรคหืด โรคไข้หวัด โรคไข้ทรพิษ โรคไข้เชื่องซึม โรคท้อง โรค
 ลงแดง โรคจุกเสียด โรคลงราก โรคเรื้อน โรคกลาก โรคมอญคร่อ โรคลมบ้าหมู โรคหิดเปื่อย โรคหิด
 ด้าน โรคคุดทะราด โรคหูด โรคละอองบวม โรคอาเจียนโลหิต โรคเบาหวาน โรคเริม โรคพุพอง โรค
 ริดสีดวง^{๑๑} โรคอหิวาตกโรค^{๑๒} โรคหนองที่เท้า^{๑๓} โรคหิด โรคตุ่ม โรคกลิ่นตัวแรง โรคอมนุษย์เข้าสิง^{๑๔}
 โรคลม โรคลมขัดยอกตามข้อ โรคเท้าแตก เนื้องอก แผลไม่งอก^{๑๕} โรคพิษงู โรคโดนยาแฝด โรค
 ท้องผูก โรคผอมเหลือง โรคผดผื่นคัน โรคลมในท้อง^{๑๖} โรคร้อนในกาย^{๑๗} โรคเนื้องอกในลำไส้^{๑๘} โรค
 ท้องร่วง^{๑๙} โรคฝี โรคปอด โรคพันธุกรรม^{๒๐} โรคออสกะ^{๒๑} โรคอัมพาต^{๒๒}

^{๑๐} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๕๒, (กรุงเทพมหานคร: นานมีบุคส์
 พับลิเคชันส์, ๒๕๕๖), หน้า ๙๗๙.

^{๑๑} อัง. ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๐/๑๒๙-๑๓๑.

^{๑๒} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๐๐/๑๕๕.

^{๑๓} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๔๙/๑๘.

^{๑๔} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๔/๔๘-๔๙.

^{๑๕} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๕-๒๖๗/๕๐-๖๐.

^{๑๖} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๗๓/๖๙.

^{๑๗} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๗๘/๗๖.

^{๑๘} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๓๓/๑๘๙-๑๙๐.

^{๑๙} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๖๕/๒๓๙-๒๔๑.

^{๒๐} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๖๘/๔๕๔-๔๕๕

^{๒๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘-๙/๘-๙, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๔/๑๔๕-๑๔๖.

^{๒๒} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๑๙/๑๘๔-๑๘๗.

๒.๓.๒ การจำแนกโรค

พระพุทธเจ้า ทรงจำแนกชนิดของโรคออกเป็น ๒ ชนิด คือ โรคทางกาย (กายิกโรค) และโรคทางใจ (เจตสิกโรค)^{๒๓}

๑. โรคทางกาย หมายถึง การเจ็บป่วยทางกาย เช่น ป่วยด้วยโรคตา โรคหู โรคจมูก โรคลิ้น โรคในกาย โรคศีรษะ โรคในช่องหู โรคปาก

๒. โรคทางใจ หมายถึง โรคที่เกิดทางใจ เช่น ความโลภ ความโกรธ ความหลง ความอิจฉา ริษยา ความหึงหวง ความวิตกกังวล ความอหังการ ความคับแค้นใจ

๒.๔ สาเหตุของการเกิดโรค

๒.๔.๑ สาเหตุการเกิดโรคทางกาย

การเกิดโรคทางกายมีหลายสาเหตุ คือ โรคเกิดจากดี เสมหะ ลม ไข้สันนิบาต ฤดูแปรปรวน การบริหารไม่สม่ำเสมอ การใช้ความเพียรเกินกำลัง ผลของกรรม หนาว ร้อน หิว กระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ^{๒๔} ธาตุ ๔ ไม่สมดุล^{๒๕} การไม่รู้ประมาณในการบริโภค^{๒๖} การถูกสัมผัสจากเชื้อบุงและสัตว์เลื้อยคลาน^{๒๗} การถูกทำร้าย การมีอายุมาก ความเศร้าโศก และการมีโทษมาก เป็นต้น

การเกิดโรคทางกายที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนานี้ ใกล้เคียงกับศาสตร์ทางการแพทย์ มีเพียงสาเหตุเดียวที่มีกล่าวเฉพาะในพระพุทธศาสนา คือ สาเหตุของโรคที่เกิดจากผลกรรมดังพุทธพจน์ที่ว่า

บุคคลในโลกนี้...เป็นผู้เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย ด้วยฝ่ามือบ้าง ด้วยก้อนหินบ้าง ด้วยท่อนไม้บ้าง ด้วยศัสตราบ้าง เพราะกรรมนั้นที่ เขาให้บริบูรณ์ ยึดมั่นไว้อย่างนั้นหลังจากตายแล้ว ถ้าไม่ไปเกิดในอบาย ทุกติ วินิบาต นรก กลับมาเกิดเป็นมนุษย์ในที่ใดๆ เขาก็จะเป็นผู้มีโรครมาก

...มาณพ การที่บุคคลเป็นผู้เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย ด้วยฝ่ามือบ้าง...นี้เป็นปฏิปทาที่เป็นไปเพื่อความมีโรครมาก^{๒๘}

เรามีกรรมเป็นของตน เป็นผู้รับผลของกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย เราทำกรรมใดไว้ จะเป็นกรรมดี หรือกรรมชั่วก็ตาม ย่อมเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น^{๒๙}

บุคคลทำกรรมใด ทางกาย ทางวาจา ทางใจ กรรมนั้นแล เป็นสมบัติของเขา ทั้งเขาจะนำกรรมนั้นไปได้ อนึ่ง กรรมนั้นย่อมติดตามเขาไป ดุจเงาติดตามตัวไป ฉะนั้น^{๓๐}

^{๒๓} วจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๕๗/๒๑๗.

^{๒๔} วจ. ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๐/๑๒๙-๑๓๑.

^{๒๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑/๓๐๖-๓๐๗, วจ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๑/๑๗.

^{๒๖} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๒๕/๑๓๔.

^{๒๗} วจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๕๗/๒๑๘.

^{๒๘} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๙๑/๓๕๑.

^{๒๙} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๘๙/๓๕๐, วจ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๔๘/๑๐๔.

^{๓๐} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๓๑/๑๖๐.

“โรคกรรม” พบได้ในการแพทย์แผนปัจจุบันที่ว่า โรคบางชนิดแพทย์ไม่สามารถหาสาเหตุและวินิจฉัยโรคได้ เรียกโรคทำนองนี้ว่า “โรคที่รักษาไม่หาย” หรือ “โรคที่รักษายาก” เป็นต้นทางพระพุทธศาสนาเรียกว่าเป็น “โรคกรรม” จะรักษาอย่างไร ให้ความพยายามแค่ไหนก็ไม่หายจนกว่าจะสิ้นกระแสแห่งกรรมนั้น

๒.๔.๒ สาเหตุการเกิดโรคทางใจ

การเกิดโรคทางใจ พระพุทธศาสนากล่าวว่า เกิดจากกิเลส ตัณหาครอบงำจิตใจดังพุทธพจน์ว่า “สัตว์ผู้อ้างว่า ตนเองไม่มีโรคทางกายตลอดระยะเวลา ๑ ปีบ้าง ๒ ปีบ้าง ๓ ปีบ้าง ๔ ปีบ้าง ๕ ปีบ้าง ๑๐ ปีบ้าง ๒๐ ปีบ้าง ๓๐ ปีบ้าง ๔๐ ปีบ้าง ๕๐ ปีบ้าง แม้ยิ่งกว่า ๑๐๐ ปีบ้าง ยังพอมีอยู่ แต่สัตว์ผู้กล่าวอ้างว่า ตนเองไม่มีโรคทางใจตลอดระยะเวลา แม้ครู่เดียวหาได้โดยยาก ยกเว้น ท่านผู้หมดกิเลสแล้ว”^{๓๑}

สำหรับโรคทางใจหรือทางจิตนั้นมีสาเหตุมาจากจิตมีกิเลสตัณหา จึงทำให้ตัณรนเกิดทุกข์ ใจ ดังที่ท่านได้แสดงสาเหตุแห่งความทุกข์ไว้ในอัมมจักกัปปวัตตนสูตร^{๓๒} ว่า “ภิกษุทั้งหลาย สาเหตุแห่งความทุกข์ (ความเจ็บป่วยทางจิต) อันเป็นความจริงอันประเสริฐนี้คือตัณหา อันให้เกิดภพใหม่ ประกอบด้วยความกำหนดเพิลิตเพลินในอารมณ์ เพลินไปที่นั้นทีนี้ ได้แก่ ความอยากในกาม ความอยากเป็น ความไม่ยอมยกมืออยากเป็น (ความเบื่อหน่าย)” เพราะตัณหาเป็นสาเหตุนี้เอง จึงทำให้มนุษย์ตัณรนทางจิตอย่างไม่มีเวลาหยุดนิ่ง เกิดเป็นโรคทางด้านจิตใจอยู่ตลอดเวลา จนถึงกับพระองค์ ตรัสว่า “นตถิ ตณฺหา สมานํ”^{๓๓} แปลว่า “แม่น้ำเสมอด้วยตัณหาไม่มี”^{๓๔} เพราะแม่น้ำอันยังมีเวลาเต็ม แต่แม่น้ำคือตัณหาไม่มีเวลาเต็ม ไม่มีเวลาพัก ไหลไปเรื่อยๆ พระอรรถกถาจารย์ได้อธิบายความยิ่งใหญ่ของตัณหาถึงกับอุทานว่า พุดถึงความสูงของตัณหา พรหมโลกก็ยังต่ำไป พุดถึงความกว้าง จักรวาลก็แคบเกินไปเสียแล้ว ด้วยเหตุนี้ พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า ผู้ที่จะยืนยันตนเองปราศจากโรคทางจิตแม้ชั่วครู่เดียวไม่ปรากฏ ยกเว้นพระอรหันต์ผู้สิ้นกิเลสอาสวะแล้วเท่านั้น^{๓๕} รากเหง้าของกิเลสทั้งหลายมีอยู่ ๓ ประการ คือ ความโลภ ความโกรธ ความหลง^{๓๖}

สรุปว่า สาเหตุของการเกิดโรคทางกาย อาจเกิดจากฤดูแปรปรวน การบริหารไม่สม่ำเสมอ การใช้ความเพียรเกินกำลัง ผลของกรรม หนาว ร้อน หิว กระหาย ปวด อูจจา ระปวด ปัสสาวะ ธาตุ ๔ ไม่สมดุล การไม่รู้ประมาณในการบริโภค การถูกสัมผัสจากเชื้อบุงและสัตว์เลื้อยคลาน การถูกทำร้าย การมีอายุมาก ความเศร้าโศก และการมีโทษะมาก เป็นต้น ส่วนสาเหตุของการเกิดโรคทางใจเกิดจากกิเลสและตัณหาบารุณเร้าจนทำให้มนุษย์ได้รับผลกระทบ

^{๓๑} อัง.จตุกก . (ไทย) ๒๑/๑๕๗/๒๑๗.

^{๓๒} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓/๑๗.

^{๓๓} ชุ.ธ.อ. (บาลี) ๒๕/๑๕๑/๑๑๐.

^{๓๔} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๒๕/๒๕๑/๑๑๐.

^{๓๕} พระสุธีวรญาณ (ณรงค์ จิตตโสภโณ), พระสงฆ์กับสาธารณสุขชุมชน, เอกสารประกอบการสอนรายวิชาสาธารณสุขในพระไตรปิฎก ชุดที่ ๓, (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ห้องเรียนวัดพระพุทธบาทเขากระโดง จังหวัดบุรีรัมย์, มปป.), หน้า ๖.

^{๓๖} ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๕๔., ม. มุ (ไทย) ๑๒/๘๙/๘๓.

ทางด้านจิตใจทั้งโดยตรงและโดยอ้อม และเจ็บป่วยได้ในที่สุด สำหรับโรคกรรม จะรักษาอย่างไร ใช้ความพยายามแค่ไหนก็ไม่หาย จนกว่าจะสิ้นกระแสแห่งกรรมนั้น

๒.๕ วิธีการรักษาพยาบาลผู้ป่วยตามแนวพุทธ

หลักเวชกรรมในทางพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีการบำบัดรักษาและป้องกันโรคที่เกิดขึ้นกับพระองค์และพระภิกษุสงฆ์ที่อาพาธทางกายและทางใจดังนี้

๒.๕.๑ ทางด้านร่างกาย

๒.๕.๑.๑ ร่างกายประกอบด้วยธาตุ ๔ คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ วาโยธาตุ เตโชธาตุ ธาตุที่ ๕ คือ อากาศธาตุ มีลักษณะเป็นช่องว่าง ได้แก่ ตา หู จมูก ปาก คอ ทวารหนัก ทวารเบา^{๓๗}

๒.๕.๑.๒ ความไม่สมดุลของธาตุ ๔ ทำให้เกิดโรคทั้งทางกายและทางใจ ดังปรากฏในพระไตรปิฎกว่า อาพาธมีดี มีเสมหะ มีไข้ เป็นสมุฏฐาน อาพาธเกิดแต่ฤดูแปรปรวน การบริหารไม่สม่ำเสมอ ความเพียรเกินกำลัง วิชาของกรรม ความหนาว ความร้อน ความเครียด ความหิวกระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ ความสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด สัตว์เลื้อยคลาน^{๓๘}

๒.๕.๑.๓ โรค การตรวจโรค และการวินิจฉัยโรค มีการสืบประวัติ ดูอาการ วินิจฉัยทางพุทธจักขุ ดังกรณีของมัลลิกุลนทลี แล้วเสด็จไปโปรด เขาเกิดความเลื่อมใสในพระพุทธองค์ก่อนเสียชีวิต จิตเป็นสุข หรือกรณีทรงเตือนสติพระเจ้าปเสนทิโกศลที่ทรงอึดอัดพระวรกายเนื่องจากเสวยพระกระยาหารมากกว่า “มนุษย์ผู้มีสติทุกเมื่อรู้จักประมาณในโภชนะ ย่อมมีเวทนาเบาบาง เขาย่อมแก่ช้า ครองอายุได้นาน” พระองค์ทรงชื่นชมในพุทธภาสิตและทรงน้อมนำไปปฏิบัติ

๒.๕.๒ วิธีการรักษาพยาบาลโรคทางกาย

๒.๕.๒.๑ การใช้เภสัชสมุนไพร

ในครั้งพุทธกาลเมื่อหมู่ภิกษุสงฆ์เกิดอาพาธ พระพุทธเจ้าทรงมีพุทธานุญาตให้ภิกษุมิเครื่องยาต่างๆ ไว้ใช้ตามความจำเป็นและตามความเหมาะสมแก่โรคดังนี้

“เภสัช ๕” ได้แก่ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้งและน้ำอ้อย เป็นได้ทั้งยาและมิคุณประโยชน์ทางโภชนาการ ทรงอนุญาตให้ภิกษุที่อาพาธด้วยโรคผอมเหลืองฉันอาหารไม่ได้ รับประเคนแล้วเก็บไว้ฉันได้นาน ๗ วัน และฉันได้ตลอดเวลา

“น้ำมันเหลวที่เป็นยา” ได้แก่ มันเหลวหมี มันเหลวปลา มันเหลวปลาฉลาม มันเหลวหมู มันเหลวลา ทรงอนุญาตให้ภิกษุที่อาพาธเป็นไข้ รับประเคนแล้วฉันในเวลากลางวันคือเวลาเพลเท่านั้น

“รากไม้ที่เป็นยาชนิดต่างๆ” ได้แก่ ขิงสด ว่านน้ำ ว่านเปราะ อุดพิต ข่าแฝก แห้วหมูหรือรากไม้ที่เป็นยาชนิดอื่นๆ ซึ่งไม่ใช่ของเคี้ยวของฉัน ทรงอนุญาตให้ภิกษุที่อาพาธ เมื่อรับประเคนแล้วสามารถเก็บไว้ได้และให้ฉันเฉพาะเวลาที่จำเป็น

“น้ำฝาดที่เป็นยาชนิดต่างๆ” ได้แก่ น้ำฝาดสะเดา น้ำฝาดโมกมัน น้ำฝาดขี้กา น้ำฝาดบอระเพ็ด น้ำฝาดกระถินพิมาน หรือน้ำฝาดที่เป็นยาชนิดอื่นๆ ซึ่งไม่ใช่ของเคี้ยวของฉัน ทรงอนุญาตให้ภิกษุที่อาพาธ เมื่อรับประเคนแล้วสามารถเก็บไว้ได้และให้ฉันเฉพาะเวลาที่จำเป็น

^{๓๗} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๑๔-๑๑๙/๑๒๖-๑๓๐.

^{๓๘} อัง. ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๐/๑๒๘-๑๓๑.

“ใบไม้ที่เป็นยาชนิดต่างๆ” ได้แก่ ใบสะเดา ใบโมกมัน ใบขี้กา ใบแมงลัก ใบฝ้ายหรือใบไม้ที่เป็นยาชนิดอื่นๆ ซึ่งไม่ใช่ของเคี้ยวของฉั่น ทรงอนุญาตให้ภิกษุที่อาพาธ เมื่อรับประทานแล้วสามารถเก็บไว้ได้และให้ฉั่นเฉพาะเวลาที่จำเป็น

“ผลไม้ที่เป็นยาชนิดอื่นๆ” ได้แก่ ลูกพลีลังคะ ตีปลี พริก สมอไทย สมอพิเภก มะขามป้อม ผลโกฐ หรือผลไม้ที่เป็นยาชนิดอื่น ซึ่งไม่ใช่ของเคี้ยวของฉั่น ทรงอนุญาตให้ภิกษุที่อาพาธ รับประทานแล้วเก็บไว้ได้ ให้ฉั่นได้เฉพาะเวลาที่จำเป็น

“ยางไม้ที่เป็นยาชนิดต่างๆ” ได้แก่ หิงคุ ยางเคียวจากหิงคุ ยางเคียวจากเปลือกหิงคุ ยางจากยอดต้นต้นตะกะ ยางจากใบต้นตะกะ ยางเคียวจากต้นตะกะ กายานหรือยางที่ เป็นยาชนิดอื่นที่มีอยู่ ซึ่งไม่ใช่ของเคี้ยวของฉั่น ทรงอนุญาตให้ภิกษุที่อาพาธรับประทานแล้วเก็บไว้ได้ ให้ฉั่นได้เฉพาะเวลาที่จำเป็น

“เกลือที่เป็นยาชนิดต่างๆ” ได้แก่ เกลือสมุทร เกลือดำ เกลือสินเธาว์ เกลือดินโป่ง เกลือหุง หรือเกลือที่ เป็นยาชนิดอื่นที่มีอยู่ ซึ่งไม่ใช่ของเคี้ยวของฉั่น ทรงอนุญาตให้ภิกษุที่อาพาธรับประทานแล้วเก็บไว้ได้ ให้ฉั่นได้เฉพาะที่จำเป็น

“ยาผงที่เป็นยาชนิดต่างๆ” ทรงอนุญาตให้ภิกษุที่ อาพาธเป็นโรคฝีดาษ หิด ตุ่ม พุพอง ใช้ทาเพื่อไม่ให้ น้ำเหลืองที่ ไหลเยิ้มออกมาไปเกาะติดกับจีวรผิวนั่งจนทำให้แกะออกลำบาก

“มูลโค ดินเหนียว กากน้ำย้อม” ทรงอนุญาตให้ใช้ทาดับกลิ่นตัวแรง

“ยาทาตา” ที่ทำด้วยเครื่องปรุงต่างๆ เช่น หรดาล กลีบทอง เขม่าไฟ ทรงอนุญาตให้ภิกษุที่ เป็นโรคตา ทายาทาตา ยาป้ายตา

“เครื่องผสมยาตา” ได้แก่ ไม้จันทน์ กฤษณา กลัมพัก ใบเฉียง หัวหมู ทรงอนุญาตให้ใช้ยาหยอดตา ยาป้ายตาที่ ปรุงด้วยเครื่องปรุงดังกล่าวได้ สำหรับรักษาโรคตา

“น้ำมัน ยานัตถ์ และการสูดควัน” โรคปวดร้อนที่ศีรษะ ทรงอนุญาตน้ำมันสำหรับโรคปวดศีรษะ เมื่อยังไม่หายอนุญาตให้นัตถ์ยา และสูดควันได้

“น้ำมันหุง และน้ำเมาเจือด้วยน้ำมันหุง” ทรงอนุญาตให้ฉั่นน้ำมันหุงและน้ำเมาที่ เจือด้วยน้ำมันหุงที่ ไม่เกินขนาดได้ สำหรับน้ำมันหุงที่เจือน้ำเมาเกินขนาดทรงอนุญาตให้ใช้ทาเท่านั้นภิกษุรูปใดดื่ม ต้องอาบัติ ตามธรรม (ปรับอาบัติปาจิตตีย์)

“เขาสัตว์ก่อกระบายโลหิตออก” ทรงอนุญาตให้ใช้เขาสัตว์กอก ระบายโลหิตออกสำหรับแก้โรคลมขัดยอกตามข้อ

“ยาทาเท้า” ทรงอนุญาตยาทาเท้า สำหรับโรคเท้าแตก และหากยังไม่หายทรงอนุญาตให้ปรุงน้ำมันทาเท้า

“ยามหาวิภู” ได้แก่ คูถ มูตร ถั่ว ดิน ทรงอนุญาตให้เจือน้ำฉั่นแก้พิษงู

“น้ำดื่มเจือคูถ” ทรงอนุญาตให้ฉั่นแก้ยาพิษ

“น้ำละลายจากดินติดผาลไถ” ทรงอนุญาตให้ฉั่นแก้โรคเสนห์ ยาแฝด

“น้ำค้างดิบ” ทรงอนุญาตให้ฉั่นแก้โรคท้องผูก

“น้ำสมอดองมูตรโค” ทรงอนุญาตให้ฉั่นแก้โรคผอมเหลือง

“สมุนไพรรหอม” ทรงอนุญาตให้ลูบไล่สมุนไพรรหอม สำหรับแก้โรคผิวน้ำ

“ยาถ่าย” ทรงอนุญาต สำหรับแก้โรคท้องผูก

“ยาตองโลณโสจริก” (ยาที่ปรุงด้วยส่วนผสมนานาชนิด) ทรงอนุญาตให้เจื่อน้ำดื่มอย่างน้ำปानะแก้โรคลมในท้อง

“เหง้าบัวและรากบัว” พระสารีบุตรใช้ฉันทแก้โรคร้อนในกาย

“ก้านอุบลอบ” พระพุทธเจ้าได้รับการปรุงถวายจากหมอชีวก ใช้สวดสำหรับแก้โรคหมักหมมสิ่งอันเป็นโทษในร่างกาย^{๓๙}

“เนื้อดิบและเลือดสด” ทรงอนุญาตให้ภิกษุที่อาพาธด้วยโรคมนุษย์เข้าสังฉันเนื้อดิบและเลือดสดได้^{๔๐}

“กระเทียม” ตามปกติพระองค์ทรงห้ามฉันกระเทียม เพราะส่งกลิ่นรบกวนผู้มาฟังธรรม ครั้นทรงทราบว่าภิกษุอาพาธด้วยโรคลมเสียตท้อง ฉันกระเทียมแล้วหาย จึงทรงอนุญาตให้ฉันเฉพาะยามอาพาธ^{๔๑}

“น้ำส้ม น้ำผึ้ง เนยใส น้ำอ้อย” ทรงอนุญาตให้ใช้ร่วมกัน สำหรับรักษาโรคลงแดง^{๔๒}

“น้ำมูตรเน่าที่ ผสมยาต่างๆ” ทรงอนุญาตให้ใช้รักษาโรคผอมเหลือง^{๔๓}

“น้ำอ้อย” พระพุทธเจ้าทรงประจวบด้วยโรคลม พระอุปัฏฐากได้เตรียมน้ำร้อนให้สรองสนาน และได้ชงน้ำอ้อยกับน้ำร้อนถวายให้ฉัน (ดื่ม)^{๔๔}

“อุปกรณ์สำหรับใช้ปรุงยาและเก็บรักษายา” พระพุทธเจ้าทรงมีพุทธานุญาตให้ใช้อุปกรณ์ปรุงยาและเก็บรักษายาตามที่มิกล่าวไว้ในพระไตรปิฎก หมวดเภสัชขันธกะ ดังนี้

ครกและสาก เครื่องร่อนยาผงและผ้าร่อนยา กลักยาตาและไม้ป้ายยาตา ภาชนะสำหรับเก็บไม้ป้ายยาตา

กล่องยานัตถ์ กล้องสุดคว้น ฝาปิดกล่องสุดคว้น ชนิดที่ทำด้วยกระดูก ทำด้วยงา ทำด้วยเขา ทำด้วยไม้ไผ่ ทำด้วยไม้ไผ่ ทำด้วยไม้ ทำด้วยยางไม้ ทำด้วยโลหะ ทำด้วยเปลือกสังข์จักจั่นที่ทำด้วยโลหะ ทำด้วยไม้ และทำด้วยผลไม้ ใช้บรรจุน้ำมันหุง อ่างน้ำ ใช้ใส่น้ำต้มใบไม้ชนิดต่างๆ ให้ภิกษุอาบหรือแช่รักษาโรคลม และเขาสัตว์สำหรับใช้กรอกระบายโลหิต^{๔๕}

กระจกหรือภาชนะ สำหรับตรวจดูแผลบนใบหน้า ผ้ารัดเข่า ไม้แคหูละของที่ใช้ห่อ ไม้บังเวียน กับปิณฑุมิ^{๔๖}

๒.๕.๒.๒ การใช้อาหาร

พระพุทธเจ้าทรงมีพุทธานุญาตให้ใช้อาหารเป็นยาและบำรุงสุขภาพตามที่ระบุไว้ มีดังนี้

^{๓๙} วิ. ม. (ไทย) ๕/๒๖๐-๓๓๖/๔๓-๑๙๗.

^{๔๐} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๔/๔๙, เนื้อดิบและเลือดสด ที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ฉันได้นั้น อรรถกถาอธิบายไว้ว่า ภิกษุผู้เป็นไข้ฉัน ไม่ได้กินเนื้อดิบ ไม่ได้กินเลือดสด แต่มนุษย์ที่สิ่งอยู่ในร่างภิกษุนั้นกินและดื่มฉันได้กินเนื้อดิบและเลือดสดแล้ว ก็ออกจากร่างภิกษุนั้นไป และดูเพิ่มเติมใน วิ.อ. (บาลี) ๓/๒๖๔/๑๗๔.

^{๔๑} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๘๙/๗๔.

^{๔๒} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๘๕/๕๒๔.

^{๔๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๘๔/๕๒๔

^{๔๔} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๙๙/๒๘๗-๒๘๘.

^{๔๕} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๔-๒๖๗/๔๙-๕๗

^{๔๖} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๔๔, ๒๔๗, ๒๗๖, ๒๗๗, ๒๙๕/๗, ๙, ๖๔-๖๕.,

๑. น้ำข้าวใส น้ำต้มถั่วเขียวไม่ขึ้น น้ำต้มถั่วเขียวข้น น้ำต้มเนื้อ ทรงอนุญาตให้ภิกษุอาพาธที่ฉันทยาถ่าย ใช้บำรุงสุขภาพได้^{๔๗}

๒. ข้าวยาคุ เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าทรงประชวรด้วยโรคลมในพระอุทร พระอานนท์ได้ต้มข้าวยาคุซึ่งปรุงด้วยข้าวสาร ถั่วเขียวและงาบดถวายเป็นยา หวังดีแล้วหายจากการประชวร^{๔๘} พระพุทธเจ้าตรัสว่า ข้าวยาคุเป็นยามีประโยชน์ ๕ ประการ คือ

๑. บรรเทาความหิว
๒. บรรเทาความกระหาย
๓. ทำให้ลมเดินคล่อง
๔. ชำระลำไส้
๕. ช่วยย่อยอาหาร^{๔๙}

๒.๕.๒.๓ การใช้ความร้อน

เมื่อภิกษุอาพาธด้วยโรคลมตามอวัยวะ หวังมีพุทธานุญาตให้ใช้ความร้อนบำบัดโรคได้ดังนี้

๑. ทรงอนุญาตการเข้ากระโจมรมเหงื่อ
๒. ภิกษุอาพาธด้วยโรคลมไม่หาย ทรงอนุญาตการรมด้วยใบไม้
๓. ภิกษุอาพาธด้วยโรคลมไม่หายอีก ทรงอนุญาตการรมใหญ่^{๕๐}
๔. ภิกษุอาพาธด้วยโรคลมไม่หายอีก ทรงอนุญาตน้ำต้มใบไม้ชนิดต่างๆ ใส่อ่างสำหรับอาบหรือแช่ได้
๕. ภิกษุอาพาธเป็นแผลขึ้น ทรงอนุญาตให้รมควัน^{๕๑}
๖. ภิกษุที่อ้วนอาพาธมาก ทรงอนุญาตเรือนไฟสำหรับอบตัว

๒.๕.๒.๔ การพักผ่อนอิริยาบถ

สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าแสดงธรรมเกือบตลอดทั้งคืน พระองค์ทรงมีอาการปวดหลังทรงใช้การบำบัดด้วยวิธีการพักผ่อน ดังพุทธพจน์ที่ว่า “สารีบุตร...จงแสดงธรรมมีกถาแก่ภิกษุทั้งหลาย เราเมื่อยหลัง จักขอพักผ่อนสักหน่อย”^{๕๒}

๒.๕.๒.๕ การผ่าตัด

การผ่าตัด เป็นวิธีการรักษาโรคที่ก้าวหน้าที่สุดในสมัยพุทธกาล เช่น การผ่าตัดตมอมและการผ่าตัดลำไส้ ปรากฏอยู่ในหมุดฤๅษี หวังมีพุทธานุญาตให้ภิกษุผ่าตัดได้^{๕๓} ในบางกรณีการผ่าตัดในหมู่สงฆ์ที่กล่าวไว้ในคัมภีร์พระไตรปิฎก มีดังนี้

๒.๕.๒.๕.๑ การผ่าตัดฝี

ภิกษุที่อาพาธด้วยโรคฝี หวังมีพุทธานุญาตให้ทำการผ่าตัด บอกไว้เพียงคร่าวๆ ดังนี้

^{๔๗} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๙/๖๒, ๖๓.

^{๔๘} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๗๔/๗๐.

^{๔๙} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๘๒/๘๙, อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๐๗/๓๕๐

^{๕๐} วิ.อ. (บาลี) ๓/๒๖๗/๑๗๔-๑๗๕.

^{๕๑} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๗/๕๖-๕๙

^{๕๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๐/๒๔๙.

^{๕๓} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๗/๕๘.

- ๑) ฤิกษุอาพาธเป็นผี ทรงอนุญาตการผ่าตัด
- ๒) น้ำฝาด
- ๓) งามบด
- ๔) ยาพอก
- ๕) ผ้าพันแผล
- ๖) ให้ชะด้วยน้ำแป้งเมล็ดผักกาด สำหรับแผลคัน
- ๗) ให้รม สำหรับแผลขึ้น^{๕๔}

๒.๕.๒.๕.๒ การผ่าตัดเนื้องอก

ฤิกษุที่อาพาธเป็นเนื้องอกที่ยื่นออกมา ทรงอนุญาตให้ทำการผ่าตัดด้วยวิธีต่างๆ ดังนี้

- ๑) การผ่าตัดเนื้องอก ทรงอนุญาตให้ตัดด้วยเกลือ
- ๒) น้ำมันทาแผล
- ๓) ผ้าเฝ้าซับน้ำมันที่ไหลเยิ้ม^{๕๕}

๒.๕.๒.๖ การเสด็จเยี่ยมและพยาบาลฤิกษุไข้

ภารกิจอันสำคัญที่พระพุทธรเจ้าทรงถือปฏิบัติอยู่เนืองๆ คือ การเสด็จไปเยี่ยมฤิกษุอาพาธตามศาลาโรงไข้ (คิลานศาลา) หรือตามที่พักอาศัย เช่น

“สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า...เข้าไปหาท่านพระมหากัสสปะถึงที่อยู่...ได้ตรัสถามพระมหากัสสปะดังนี้ว่า กัสสปะ เธอยังสบายดีหรือ ยังพอเป็นอยู่ได้หรือ ทุกขเวทนาทุเลาลงไม่กำเริบขึ้นหรือ อาการทุเลาปรากฏ อาการไม่กำเริบไม่ปรากฏหรือ”^{๕๖}

บางครั้งพระองค์ทรงพยาบาลฤิกษุไข้ด้วยพระองค์เอง ครั้งหนึ่งพระองค์เสด็จเยี่ยมฤิกษุที่โรงไข้ (คิลานศาลา) ทรงพบฤิกษุรูปหนึ่งอาพาธถูกทอดทิ้งนอนจมอุจจาระไม่มีใครพยาบาลพระองค์ รักษาพยาบาล ดังพุทธรดำรัสว่า “อานนท์ เธอไปตักน้ำมา เราจะอาบน้ำให้ฤิกษุนี้” พระอานนท์ทูลสนองพระดำรัสแล้วตักน้ำมาถวาย พระผู้มีพระภาคทรงราดน้ำ ท่านพระอานนท์ขัดสี พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประคองศีรษะขึ้น ท่านพระอานนท์ยกเท้าวางบนเตียง^{๕๗}

ข้อความข้างต้นนี้ จะเห็นได้ว่า พระพุทธรเจ้าทรงให้ความสำคัญต่อสิ่งแวดล้อมของผู้ป่วย ความสะอาดทางร่างกาย สิ่งแวดล้อมที่เป็นระเบียบเรียบร้อย ปลอดภัยโปร่งโล่งสบาย เป็นปัจจัยหนึ่งส่งเสริมให้ผู้ป่วยหายเร็วขึ้น

๒.๕.๒.๗ จรรยาแพทย์ พระพุทธรองค์ ตรัสถึงลักษณะของแพทย์ที่ดีว่าประกอบด้วยธรรม ๕ อย่าง คือ สามารถจัดยา รู้ของควร ของแสลง นำของแสลงออก นำของควรเข้าไปให้ มีจิตเมตตา จิตไม่มุ่งอามิส ไม่รังเกียจที่จะนำอุจจาระ ปัสสาวะ หรือเขฬะไปเททิ้ง สามารถชี้ชวน ปลุกใจคนไข้ ด้วยธรรมิกถาเป็นครั้งคราว และลักษณะของคนพยาบาลที่ไม่ดี มีธรรมตรงกันข้าม ๕ ประการ

สรุปได้ว่า การใช้สมุนไพร ยา และวิธีการในการรักษา สร้างภูมิคุ้มกันโรค ป้องกันโรค ในคราวที่พระพุทธรองค์ประทับ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ฤิกษุหลายรูปอาพาธ ชูบดม เสริ้าหมอง ทรง

^{๕๔} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๗/๕๘-๕๙.

^{๕๕} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๗/๖๐.

^{๕๖} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๗๔-๗๕/๖๖, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๙๕/๑๒๘.

^{๕๗} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๖๕/๒๔๐.

ดำรงวิธีบำบัด ทรงอนุญาตเภสัช ๕ ซึ่งเป็นทั้งยาและนำไปประกอบอาหาร ให้ภิกษุฉันได้ทั้งในกาลและนอกกาล ทรงอนุญาตมูลเภสัช กสาวเภสัช ปณณเภสัช ผลเภสัช ชตุเภสัช โลณเภสัช จุณเภสัช น้ำปานะ มีการใช้สมุนไพร ยาหลายประเภทและวิธีการในการกิน ต้ม ปอก ทา หยอดยา นัตถุยา สูตควัน ให้ความอบอุ่นและความร้อน เช่น รมควันรักษาโรคเรื้อน อาบน้ำอุ่น แช่อวัยวะที่ปวดในน้ำอุ่น อบไอน้ำสมุนไพร การปฏิบัติตนในชีวิตประจำวัน ได้แก่ กินอาหารมีประโยชน์ ถูกหลักอนามัย พอประมาณ การขับถ่าย ความสะอาด การสุขาภิบาลสิ่งแวดล้อม การสวมเสื้อผ้าเหมาะสมกับสภาพอากาศ เน้นการสร้างภูมิคุ้มกันในร่างกายและการป้องกันโรค^{๕๘}

๒.๕.๓ ทางด้านจิตใจ

๒.๕.๓.๑ กิเลสเป็นสาเหตุเกิดโรคทางใจ กิเลสเกิดขึ้นตามหลักปฏิจจสมุปบาท เหตุปัจจัยอิงอาศัยกัน ทำให้กองทุกข์เกิดแก่มนุษย์ กิเลสสำคัญ ๓ ประการ คือ โลภะ โทสะ โมหะ เป็นต้นเหตุให้กิเลสอื่นเกิดขึ้นตามมา เกิดความเศร้าหมองใจ

๒.๕.๓.๒ โรคทางจิต ในพระไตรปิฎกได้กล่าวถึงผู้ป่วยที่มีอาการทางจิต เกิดวิกลจริต (อุมมตตโก) มีจิตแปรปรวน (จิตตวิปริยาปนโน) มีจิตฟุ้งซ่าน (วิกขิตตจิตโต) มีความจำผิดปกติ (วิสณฺญา) อันเนื่องมาจากความผิดปกติทางกาย เช่น สมอ^{๕๙} นอกจากนี้ ยังกล่าวถึงโรคทางจิตว่า ได้แก่ “โสภปริเทวทุกขโทมนสสุปายาสาปิ ทุกขา, อปปิเยหิ สมปิโยโค ทุกโข, ปิเยหิ วิปปิโยโค ทุกโข, ยมปิจณฺ น ลมฺปิ ตมฺปิ ทุกโข” แปลว่า แม้ความโศก ความร่ำไรรำพัน ความไม่สบายกาย ความไม่สบายใจ ความคับแค้นใจ ก็เป็นทุกข์, ความประสบกับสิ่งไม่เป็นที่รักที่พอใจ ก็เป็นทุกข์, ความพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รักที่พอใจ ก็เป็นทุกข์, มีความปรารถนาสิ่งใด ไม่ได้สิ่งนั้น ก็เป็นทุกข์^{๖๐}

๒.๕.๓.๓ โรคเกิดจากกรรมวิบาก พระพุทธศาสนา อธิบายว่า กรรมวิบาก คือ ผลของกรรมชั่วในอดีตชาติและปัจจุบันชาติ อกุศลกรรมในอดีตชาติต้องมีพลังสูงจนทำให้เกิดโรคในปัจจุบันชาติได้^{๖๑} บางคนอาจไม่เชื่อว่า อกุศลกรรมในอดีตชาติเป็นเหตุหนึ่งของโรค อย่างไรก็ตาม พระพุทธศาสนาสอนให้ใช้ปัญญาพิจารณาโดยแยบคายแล้วจึงเชื่อ

๒.๕.๔ วิธีการรักษาพยาบาลโรคทางใจ

การรักษาโรคที่เกิดขึ้นทางใจนั้น พระพุทธเจ้าทรงมีความเชี่ยวชาญในด้านการรักษาโรคทางใจโดยเฉพาะกล่าวคือ ทรงเป็นแพทย์ในทางวิญญาน ท่านเปรียบเทียบโรคทางกาย รักษาด้วยแพทย์แผนปัจจุบันก็หายได้ แต่โรคทางวิญญาน คือ โรคทางความคิดหรือโรคทางกิเลสตัณหา ได้แก่ จิตหรือมโนส่วนลึกที่มันเป็นได้ด้วยอำนาจของกิเลส โดยเฉพาะคืออวิชชาหรือมิจฉาทิฐิ ต้องใช้แพทย์ทางวิญญาน คือ “พระพุทธเจ้า” มารักษาด้วยยา คือ “ธรรมะ” เท่านั้นถึงจะหายขาดจากโรคทางวิญญานนี้ได้^{๖๒} โดยทรงมีวิธีการรักษาคือทรงใช้ญาณตรวจดูโรค เมื่อรู้ภาวะของเหล่าสรรพสัตว์แล้วก็

^{๕๘} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๖๐-๒๖๑/๔๓-๔๕.

^{๕๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๑/๓๑๕.

^{๖๐} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๔/๑๔, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๔/๒๑.

^{๖๑} พุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๔๓/๒๕๕

^{๖๒} พุทธทาสภิกขุ, แก่นพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๕๑), หน้า คำนำ.

ทรงวางยา (การแสดงธรรม) คือ ธรรมโอสธ เพื่อเป็นการสกัดตันตของโรคที่นอนเนื่องในสันดาน ได้แก่ ความโลภ ความโกรธ ความหลง ได้อย่างไม่มีใครยิ่งกว่า^{๖๓} ธรรมโอสธบางหมวด เมื่อฟังแล้วพิจารณาตาม ทำให้จิตใจสงบระงับ ผ่อนคลาย เป็นสมาธิ ส่งผลไปถึงกายให้หายจากโรคทางกายและโรคทางใจได้ ดังเมื่อครั้งที่พระมหากัสสปะอาพาธ พระพุทธองค์เสด็จไปเยี่ยมอาการแล้ว ทรงแสดงโพชฌงค์ ๗ ให้ฟัง พระมหากัสสปะได้พิจารณาตามธรรมนั้นก็หายจากโรคนั้นได้ และพุทธดำรัสที่ตรัสไว้ว่า “อโรคยา ปรมา ลาภา”^{๖๔} แปลว่า “ความไม่มีโรค เป็นลาภอย่างยิ่ง”^{๖๕} ความไม่มีโรคประกอบด้วยสุขภาพสมบูรณ์มี กำลังกายแข็งแรง มีกำลังสมองว่องไว มีกำลังประสาทคล่องแคล่ว และมีกำลังใจเข้มแข็ง นี่คือนามัยๆ นี่เป็นเครื่องช่วยให้ชีวิตมีสุขภาพสมบูรณ์ ปราศจากโรคทั้งกายและทางใจ เมื่อมีสุขภาพที่สมบูรณ์ร่างกายแข็งแรง สมองว่องไว ประสาทคล่องแคล่ว จิตใจเบิกบานดีแล้ว ชีวิตก็เป็นอยู่ราบรื่นยืนนาน^{๖๖} พระพุทธองค์ทรงแนะนำให้ภิกษุพิจารณาเรื่อยๆ ว่า “เรามีความแก่เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้ เรามีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บไข้ไปได้ เรามีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้”^{๖๗} เป็นเรื่องที่ทุกชีวิตจะต้องประสบพบเจออย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ทรงสอนไม่ให้ประมาทในการดำเนินชีวิต คราวใดที่สุขภาพร่างกายได้ประสบกับความเจ็บไข้ได้ป่วย มนุษย์จึงพยายามที่จะแสวงหาวิธีการเยียวยารักษา เอาชนะ ความเจ็บป่วยด้วยรูปแบบต่างๆ เพื่อที่จะให้ตนเองปลอดภัยจากอาการเจ็บป่วยทางใจตามแนวพุทธแบบองค์รวมพอสรุปได้ดังนี้

การบำบัดรักษาด้วยธรรม พระพุทธองค์ทรงใช้ ได้แก่ โพชฌงค์ ๗ สัญญา ๑๐ สติปัฏฐาน ๔ และอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นต้น ทรงเลือกใช้ธรรมโอสธ ให้ถูกกับโรคและจริตของผู้ป่วย เช่น ตรัสอสุภกถาแก่บุคคลราคะจริต เมตตาทวณากแก่บุคคลโทสจริต กรณียของนกุลปิตา ทรงชี้แนะให้ปล่อยวางเจริญมรณสติ แม้กายจะป่วยแต่ใจไม่ทุกข์ตาม

ธรรมบำบัดเพิ่มพูนพลังจิตมีหลายวิธี เช่น สมาธิบำบัด การเดินจงกรม การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน การฟังธรรม การพิจารณาธรรม การปฏิบัติธรรม เป็นต้น

^{๖๓} พระครูอินทสารวิจิตร อินทสโร (กิจโร), “ศึกษาการรักษาโรคด้วยยาสมุนไพรและธรรมโอสธที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๓.

^{๖๔} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๑๐๐/๙๕.

^{๖๕} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๐/๙๕.

^{๖๖} สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธมฺมโร), **อานุภาพแห่งกรรม**, อ้างถึงใน พระมหาพรเทพ อุตตโม (เดชประสาธ), “การศึกษาวิธีบำบัดโรคซึมเศร้าตามแนวพระพุทธศาสนาเถรวาท”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๔๐๑.

^{๖๗} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๗/๙๙-๑๐๐.

๒.๖ หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการรักษาพยาบาลผู้ป่วย

พระพุทธเจ้า ทรงนำพระธรรมโอสธมาบำบัดรักษาโรคให้กับภิกษุสงฆ์และคฤหัสถ์จะ
นำมากล่าวโดยสังเขปได้ดังนี้

๒.๖.๑ โปชฌงค์ ๗

ในการนำหมวดธรรมโปชฌงค์ ๗ มาใช้ในการรักษาพยาบาลผู้ป่วยมีกรณีตัวอย่างดังนี้

๒.๖.๑.๑ เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้า ประทับ ณ พระเวฬุวันวิหาร ทรงประจวบหนักได้รับ
ทุกขเวทนาแรงกล้า ครั้นนั้น พระมหาจุณฑะ สวดสาธยายโปชฌงค์ ๗ ให้พระองค์ฟัง พระองค์
พิจารณาตามธรรมนั้นไปด้วย ครั้นพระมหาจุณฑะแสดงธรรมจบลง ก็ทรงหายจากพระประชวร
พระองค์ตรัสกับพระมหาจุณฑะว่า “จุณฑะ โปชฌงค์ตินัก จุณฑะ โปชฌงค์ตินัก”^{๖๘}

๒.๖.๑.๒ พระมหากัสสปะ^{๖๙} อาพาธหนักอยู่ ณ ปิณฑลิกูหา ครั้นนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า
เสด็จไปเยี่ยมถึงที่พักทรงแสดงธรรม “โปชฌงค์ ๗” ให้พระมหากัสสปะฟัง พระมหากัสสปะน้อมจิต
พิจารณาตามไปด้วย ครั้นพระองค์ทรงแสดงธรรมจบลง พระมหากัสสปะก็หายจากอาพาธและอาพาธ
นั้น พระมหากัสสปะก็ละได้แล้ว^{๗๐}

๒.๖.๑.๓ พระมหาโมคคัลลานะ^{๗๑} อาพาธหนักอยู่ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ ครั้นนั้น พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าเสด็จไปเยี่ยมถึงที่พัก พระองค์ทรงแสดงธรรม “โปชฌงค์ ๗” ให้พระมหาโมคคัลลานะฟัง พระ
มหาโมคคัลลานะน้อมจิตพิจารณาตามไปด้วย ครั้นทรงแสดงธรรมจบลงพระโมคคัลลานะก็หายจาก
อาพาธ และอาพาธนั้น พระมหาโมคคัลลานะละได้แล้ว^{๗๒}

พระพุทธเจ้าและพระสาวกบางรูป ฟังสวดสาธยายธรรมโปชฌงค์ ๗ แล้วสามารถรักษา
โรคได้ทันทีนั้น ล้วนแต่เป็นพระอรหันต์ทั้งสิ้น เป็นบุคคลผู้ผ่านการฝึกอบรมศีล สมาธิ และปัญญา
อย่างครบถ้วนสมบูรณ์ทุกประการแล้ว

๒.๖.๒ ไตรลักษณ์

ในการนำหมวดธรรมเรื่องไตรลักษณ์มาใช้ในการรักษาพยาบาลผู้ป่วยมีกรณีตัวอย่างดังนี้

๒.๖.๒.๑ พระอัสสชิ อาพาธหนัก ครั้นนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเสด็จไปเยี่ยมถึงที่พัก
ทรงทราบว่า พระอัสสชิ มีความทรมานทรมานเพราะคิดว่าตนนั้นเสื่อมจากสมาธิ พระองค์ตรัสบอกอย่าได้
ยึดถือสมาธินั้นเลย หากมีศีลบริสุทธิ์ดีแล้ว ไม่ควรที่จะทรมานทรมานอะไรอีก ตรัสสอนให้พิจารณาเรื่อง
ขันธ ๕ ว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ทรงสอนให้พิจารณากำหนดรู้ชัดवेทนา ๓ อย่างคือ สุข ทุกข์
ไม่สุข ไม่ทุกข์ ล้วนแต่ไม่เที่ยง ไม่น่าหมกมุ่น ไม่น่าเพลิดเพลิน หลังจากตายไปก็ให้กำหนดรู้ชัดใน
อาการเช่นนี้^{๗๓}

^{๖๘} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๙๗/๑๓๐-๑๓๑.

^{๖๙} พระมหากัสสปะ คือ พระสาวกที่พระพุทธเจ้าทรงกล่าวยกย่องว่าเป็นเลิศในการรุดงค์.

^{๗๐} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๙๕/๑๒๘-๑๒๙.

^{๗๑} พระมหาโมคคัลลานะ คือ พระสาวกที่พระพุทธเจ้าทรงกล่าวยกย่องว่าเป็นเลิศในการมีฤทธิ์มาก.

^{๗๒} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๙๖/๑๒๙-๑๓๐.

^{๗๓} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๘๘/๑๖๓-๑๖๖.

๒.๖.๒.๒ คหบดีผู้สูงวัยชื่อ นกุลปิตา ถูกโรคภัยไข้เจ็บเบียดเบียนอยู่ เสมอได้รับทุกข์เวทนาอย่างหนัก เกิดความทุกข์ใจ รำคาญใจอย่างยิ่ง ครั้นมีโอกาสดำเฝ้าพระพุทธรูปเจ้า จึงได้กราบทูลขอพรถึงวิธีการแก้ไขเยียวยารักษาโรคที่เป็นอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสบอกนกุลปิตาไปดังนี้ว่า พึงตั้งใจไว้อยู่เสมอว่า ถึงแม้กายจะกระสับกระส่าย แต่จิตจักไม่กระสับกระส่ายตามไปด้วย ท่านได้ฟังอมตะธรรมนั้นแล้วก็เกิดความยินดี มีอินทรีย์ผ่องใสและสีหน้าบริสุทธิผุดผ่องขึ้นทันที^{๗๔}

๒.๖.๒.๓ กรณีของพระติสสะเป็นอีกกรณีหนึ่งที่น่าสนใจพระติสสะได้ล้มป่วยด้วยโรคร้ายมีตุ่มขนาดใหญ่ขึ้นเต็มตัว ตุ่มที่แตกก็ส่งกลิ่นเหม็น จนผ้าสบงจีวรเปื้อนด้วยเลือดและหนอง เมื่อพระพุทธรูปทรงทราบ จึงเสด็จไปดูแลรักษาพยาบาล ผลัดเปลี่ยนสบงจีวร ตลอดจนฉุสรีระและอาบน้ำให้ พระติสสะเมื่อสบายตัวและรู้สึกดีขึ้นพระองค์ก็ตรัสว่า “อีกไม่นาน กายนี้จะนอนทับแผ่นดินปราศจากวิญญานเหมือนท่อนไม้ที่ถูกทิ้งแล้ว หาประโยชน์ไม่ได้” พระติสสะพิจารณาตาม เมื่อพระพุทธรูปตรัสเสร็จพระติสสะก็บรรลุปะเป็นพระอรหันต์ พร้อมกับดับขันธไปในเวลาเดียวกัน

๒.๖.๓ พระรัตนตรัย

ในการนำหมวดธรรมเรื่องพระรัตนตรัยมาใช้ในการรักษาพยาบาลผู้ป่วยมรณกรรมตัวอย่างดังนี้

๒.๖.๓.๑ คราวหนึ่งที่ชาวอุบาสกป่วยหนัก ได้ขอให้บิดาช่วยพาเข้าเฝ้าพระพุทธรูปและกราบทูลว่าตนเองป่วยหนักเห็นจะอยู่ได้ไม่นาน พระพุทธรูปทรงแนะนำให้ชาวอุบาสกตั้งจิตพิจารณาว่า ๑) จักมีความเสื่อมใสไม่หวั่นไหวในพระพุทธรูป ๒) จักมีความเสื่อมใสไม่หวั่นไหวในพระธรรม ๓) จักมีความเสื่อมใสไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ ๔) จักตั้งตนอยู่ในศีลที่พระอริยะสรรเสริญ^{๗๕} เมื่อที่ชาวอุบาสกได้ประกอบตนอยู่ในธรรมทั้ง ๔ ประการแล้ว พระพุทธรูปก็ทรงแนะนำให้ชาวอุบาสกพิจารณาว่าสังขารทั้งปวงนั้นไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา ที่ชาวอุบาสกได้พิจารณาเห็นตามนั้น หลังจากนั้นพระพุทธรูปได้เสด็จออกไป ไม่นานที่ชาวอุบาสกก็ถึงแก่กรรม พระพุทธรูปได้ตรัสในเวลาต่อมาว่าอาณิสสส์จากการที่ชาวอุบาสกพิจารณาตามที่พระองค์ได้ตรัสสอน ที่ชาวอุบาสกได้บรรลุปะเป็นพระอนาคามี

๒.๖.๓.๒ เล่ากันมาว่า พระเจ้าสุทโธทนะ พุทธบิดา เมื่อทรงอยู่ในภาวะใกล้จะสวรรคต ทรงเกิดอาการทุกข์เวทนาอย่างแรงกล้าจากความเจ็บปวด พระพุทธรูปซึ่งขณะนั้นประทับอยู่ ณ ภูฏาคารศาลา ป่ามทวัน ใกล้พระนครเวสาลี ทรงทราบข่าวว่า พระพุทธบิดาประชวรหนักมาก ได้เสด็จพร้อมด้วยพระสาวกเป็นอันมากไปทรงบำเพ็ญปิตุภูมิบุญคุณธรรม ถวายการพยาบาลตามพุทธรักษา กล่าวคือ ในขณะนั้น พระเจ้าสุทโธทนะ ได้รับการบีบคั้นจากอาการปวด เกิดทุกข์เวทนายิ่งนัก มีพระอาการทรนทรายหมดสติ พระพุทธรูป ทรงยกพระหัตถ์ตั้งพระทัยอธิษฐานจิตบำบัดโรคอาพาธแล้วทรงลูบลงที่พระเศียรของพระเจ้าสุทโธทนะ ทรงเช็ดพระพักตร์ของพระบิดาด้วยน้ำที่พระสารีบุตรนำมาถวาย อาพาธที่หนักก็ทุเลาลงด้วยพระบารมี พระอาณนัท ยกมือลูบที่พระพักตร์เบื้องซ้าย อาพาธกล้าข้างซ้ายก็ทุเลาลง พระราหุลยกมือลูบที่พระปฤษฎางค์ อาพาธกล้าที่พระกายก็ทุเลาลง พระเจ้าสุทโธทนะทรงสำราญพระกายคลายความทุกข์เวทนาอันสาหัส ทรงลุกขึ้นอวสานสุดสิ้นเพียง

^{๗๔} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๑/๑-๓.

^{๗๕} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๙๙๙/๔๙๑-๔๙๓.

นั้นแล้ว ก็ทูลลาพระบรมศาสดาและลาพระบรมวงศานุวงศ์แล้ว พระองค์ก็เสด็จนิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพาน^{๗๖}

๒.๖.๔ สัญญา ๑๐

ในการนำหมวดธรรมเรื่องสัญญา ๑๐ มาใช้ในการรักษาพยาบาลผู้ป่วยมรณัตถ์ตัวอย่างดังนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี สมัยนั้นแล ท่านพระคิริमानนทอาพาธ ได้รับทุกข์เป็นไข้หนัก ท่านพระอานนทจึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ท่านพระคิริमानนทอาพาธ ได้รับทุกข์ เป็นไข้หนักขอประทานวโรกาสขอพระผู้มีพระภาคได้โปรดอนุเคราะห์เสด็จไปเยี่ยมท่านพระคิริमानนทซึ่งที่อยู่เกิด พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “อานนท ถ้าเธอเข้าไปหาแล้วกล่าวสัญญา ๑๐ ประการแก่คิริमानนทภิกษุ เป็นไปได้ที่การอาพาธของคิริमानนทภิกษุจะสงบระงับโดยฉับพลัน เพราะได้ฟังสัญญา ๑๐ ประการนี้ ได้แก่

๑. อนิจจสัญญา
๒. อนัตตสัญญา
๓. อสุภสัญญา
๔. อาทีนวสัญญา
๕. ปหานสัญญา
๖. วิราคสัญญา
๗. นิโรธสัญญา
๘. สัพพโลเก อนภิตสัญญา
๙. สัพพสังขารेषุ อนิจจสัญญา
๑๐. อานาปานสติ

๑) อนิจจสัญญา เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไปสู่ป่าก็ดี ไปสู่โคนไม้ก็ดี ไปสู่เรือนว่างก็ดี พิจารณาว่า ‘รูปไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง สัญญาไม่เที่ยง สังขารไม่เที่ยง วิญญาณไม่เที่ยง’ เป็นผู้พิจารณาเห็นโดยความเป็นของไม่เที่ยงในอุปาทานชั้น ๕ นี้อย่างนี้

๒) อนัตตสัญญา เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไปสู่ป่าก็ดี ไปสู่โคนไม้ก็ดี ไปสู่เรือนว่างก็ดี พิจารณา เห็นว่า ตา เป็นอนัตตา รูปเป็นอนัตตา หูเป็นอนัตตา เสียงเป็นอนัตตา จมูกเป็นอนัตตา กลิ่นเป็นอนัตตา ลิ้นเป็นอนัตตา รสเป็นอนัตตา กายเป็นอนัตตา โณภูมิจึงเป็นอนัตตา ใจเป็นอนัตตา ธรรมารมณ์เป็นอนัตตา เป็นผู้พิจารณาเห็นโดยความเป็นอนัตตาในอายตนะทั้งหลายที่เป็นภายในและภายนอก ๖ ประการนี้ อยู่อย่างนี้เรียกว่า อนัตตสัญญา

^{๗๖} สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ปฐมสมโพธิ (ฉบับบาลี), (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๗), หน้า ๒๐๖-๒๐๗.

๓) อสุภสัญญา เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นกายนี้เท่านั้น ตั้งแต่พื้นเท้าขึ้นไป ตั้งแต่ปลายผมลงมา มีหนังหุ้มอยู่โดยรอบ เต็มไปด้วยของไม่สะอาดมีประการต่างๆ ว่า ‘ในกายนี้มี ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ไต หัวใจ ตับ พังผืด ม้าม ปอด ใสใหญ่ ใส่น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร’ เป็นผู้พิจารณาเห็นโดยความเป็นของไม่งามในกายนี้้อยู่อย่างนี้ นี้เรียกว่า อสุภสัญญา

๔) อาทินวสัญญา เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไปสู่ป่าก็ดี ไปสู่โคนไม้ก็ดี ไปสู่เรือนว่างก็ดี พิจารณาเห็นว่า ‘กายนี้มีทุกข์มาก มีโทษมาก เพราะฉะนั้น อาพาธต่างๆ จึงเกิดขึ้นในกายนี้คือ โรคตา โรคหู โรคจมูก โรคลิ้น โรคกาย โรคศีรษะ โรคที่ใบหู โรคปาก โรคฟัน โรคโอ โรคหืด โรคไข้หวัด โรคไข้พิษ โรคไข้เชื่อมซึม โรคท้อง โรคลมสลบ โรคลงแดง โรคจุกเสียด โรคลงราก โรคเรื้อน โรคฝี โรคกลาก โรคมอกร่อ โรคลมบ้าหมู โรคหิดเปื่อย โรคหิดดำน โรคคุดทะราด โรคหูด โรคละออง บวม โรคอาเจียนเป็นเลือด โรคดี โรคเบาหวาน โรคเริม โรคพุพอง โรคริดสีดวง อาพาธมีดีเป็น สมุฏฐาน อาพาธมีเสลดเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีลมเป็นสมุฏฐาน อาพาธมีไข้สันนิบาต เป็นสมุฏฐาน อาพาธที่เกิดแต่ฤดูแปรปรวน อาพาธที่เกิดแต่การบริหารที่ไม่สม่ำเสมอ อาพาธที่เกิดแต่ความเพียรเกินกำลัง อาพาธที่เกิดแต่วิบากของกรรมความหนาว ความร้อน ความหิว ความกระหาย ปวด อจจาระ ปวดปัสสาวะ’ เป็นผู้พิจารณาเห็นโดยความเป็นโทษในกายนี้้อยู่อย่างนี้ นี้เรียกว่า อาทินวสัญญา

๕) ปหานสัญญา เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไม่รับกามวิตกที่เกิดขึ้น ละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ทำให้ถึง ความเกิดขึ้นไม่ได้อีกต่อไป ไม่รับพยาบาทวิตกที่เกิดขึ้น ละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุดทำให้ถึงความเกิดขึ้นไม่ได้ อีกต่อไป ไม่รับวิหิงสชาติกที่เกิดขึ้น ละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ทำให้ถึงความเกิดขึ้นไม่ได้อีกต่อไป ไม่รับบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วเกิดขึ้นอีก ละ บรรเทา ทำให้สิ้นสุด ทำให้ถึงความเกิดขึ้นไม่ได้ อีกต่อไป นี้เรียกว่า ปหานสัญญา

๖) วิราคสัญญา เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไปสู่ป่าก็ดี ไปสู่โคนไม้ก็ดี ไปสู่เรือนว่างก็ดี พิจารณาเห็นว่า ‘ภาวะที่สงบ ประณีต คือความระงับสังขารทั้งปวง ความสละคืนซึ่งอุปธิทั้งปวง ความสิ้นไปแห่ง ตัณหา ความคลายกำหนัด นิพพาน’ นี้เรียกว่า วิราคสัญญา

๗) นิโรธสัญญา เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไปสู่ป่าก็ดี ไปสู่โคนไม้ก็ดี ไปสู่เรือนว่างก็ดี พิจารณาเห็นว่า ‘ภาวะที่สงบ ประณีต คือความระงับสังขารทั้งปวง ความสละคืนซึ่งอุปธิทั้งปวง ความสิ้นไปแห่งตัณหา ความดับ นิพพาน’ นี้เรียกว่า นิโรธสัญญา

๘) สัพพโลเก อนภิตสัญญา เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ละอุปาทานในโลกที่เป็นเหตุตั้งมั่น ยึดมั่น และเป็นอนุสัยแห่งจิต งดเว้น ไม่ถือมั่น นี้เรียกว่า สัพพโลเก อนภิตสัญญา

๙) สัพพสังขารสุ อนิจจสัญญา เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ย่อมอึดอัด ระอา รังเกียจในสังขารทั้งปวง นี้เรียกว่าสัพพสังขารesu อนิจจสัญญา

๑๐) อานาปานสติ เป็นอย่างไร

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไปสู่ป่าก็ดี ไปสู่โคนไม้ก็ดี ไปสู่เรือนว่างก็ดี นั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า มีสติหายใจเข้า มีสติหายใจออก

อานาปานสติ ๑๖ ขั้น

๑. เมื่อหายใจเข้ายาวก็รู้ชัดว่าหายใจเข้ายาว เมื่อหายใจออกยาวก็รู้ชัดว่าหายใจออกยาว

๒. เมื่อหายใจเข้าสั้น ก็รู้ชัดว่าหายใจเข้าสั้น เมื่อหายใจออกสั้น ก็รู้ชัดว่าหายใจออกสั้น

๓. สำเนียงกว่า จะรู้ชัดกองลมทั้งปวง หายใจเข้า สำเนียงกว่า จะรู้ชัดกองลมทั้งปวง หายใจออก

๔. สำเนียงกว่าจะระงับกายสังขารหายใจเข้า สำเนียงกว่า จะระงับกายสังขาร หายใจออก

๕. สำเนียงกว่า จะรู้ชัดปิติ หายใจเข้า สำเนียงกว่า จะรู้ชัดปิติ หายใจออก

๖. สำเนียงกว่า จะรู้ชัดสุข หายใจเข้า สำเนียงกว่า จะรู้ชัดสุข หายใจออก

๗. สำเนียงกว่า จะรู้ชัดจิตตสังขาร หายใจเข้า สำเนียงกว่า จะรู้ชัดจิตตสังขาร หายใจออก

๘. สำเนียงกว่า จะระงับจิตตสังขาร หายใจเข้า สำเนียงกว่า จะระงับจิตตสังขาร หายใจออก

๙. สำเนียงกว่า จะรู้ชัดจิต หายใจเข้า สำเนียงกว่า จะรู้ชัดจิต หายใจออก

๑๐. สำเนียงกว่า จะยังจิตให้บันเทิง หายใจเข้า สำเนียงกว่า จะยังจิตให้บันเทิง หายใจออก

๑๑. สำเนียงกว่า จะตั้งจิตมั่น หายใจเข้า สำเนียงกว่า จะตั้งจิตมั่น หายใจออก

๑๒. สำเนียงกว่า จะปล่อยจิต หายใจเข้า สำเนียงกว่า จะปล่อยจิต หายใจออก

๑๓. สำเนียงกว่า จะพิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยง หายใจเข้า สำเนียงกว่า จะพิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยง หายใจออก

๑๔. สำเนียงกว่าจะพิจารณาเห็นความคลายออกได้ หายใจเข้า สำเนียงกว่า จะพิจารณาเห็นความคลายออกได้ หายใจออก

๑๕. สำเนียงกว่า จะพิจารณาเห็นความดับไป หายใจเข้า สำเนียงกว่า จะพิจารณาเห็นความดับไป หายใจออก

๑๖. สำเนียงกว่า จะพิจารณาเห็นความสละคืน หายใจเข้า สำเนียงกว่า จะพิจารณาเห็นความสละคืน หายใจออก

ถ้าเธอจะพึงเข้าไปหาแล้วกล่าวสัญญา ๑๐ ประการนี้แก่ศิริมานนท์ภิกษุเป็นไปได้ที่อาพาธ ของศิริมานนท์ภิกษุนั้นจะระงับไปโดยฉับพลันเพราะได้ฟังสัญญา ๑๐ ประการนี้

ครั้งนั้นแล ท่านพระอานนทได้เรียนสัญญา ๑๐ ประการนี้ในสำนักของพระผู้มีพระภาค เข้าไปหาท่านพระศิริมานนท์ถึงที่อยู่ กล่าวสัญญา ๑๐ ประการนี้แก่ท่านพระศิริมานนท์

ขณะนั้นเอง อาพาธของท่านพระศิริมานนท์สงบระงับลงโดยฉับพลันเพราะได้ฟังสัญญา ๑๐ ประการ
นี้ ท่านพระศิริมานนท์ได้หายขาดจากอาพาธนั้น^{๗๗}

๒.๗ สรุป

เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้วการรักษาพยาบาลผู้ป่วยตามแนวพุทธนั้น พระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีการบำบัดรักษาและป้องกันโรคที่เกิดขึ้นกับพระองค์ พระภิกษุสงฆ์ที่อาพาธทางกายและทางใจ รวมทั้งอุบาสกและอุบาสิกา ดังนี้

๒.๗.๑ ทางด้านร่างกาย อันประกอบด้วยธาตุ ๔ คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ วาโยธาตุ เตโชธาตุ ธาตุที่ ๕ คือ อากาศธาตุ มีลักษณะเป็นช่องว่าง ได้แก่ ตา หู จมูก ปาก คอ ทวารหนัก ทวารเบา ความไม่สมดุลของธาตุ ๔ ทำให้เกิดโรคทั้งทางกายและทางใจ ดังปรากฏในพระไตรปิฎกว่า อาพาธมีดี มีเสมหะ มีไข้ เป็นสมุฏฐาน อาพาธเกิดแต่ฤดูแปรปรวน การบริหารไม่สม่ำเสมอ ความเพียรเกินกำลัง วิชาของกรรม ความหนาว ความร้อน ความเครียด ความหิวกระหาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ ความสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด สัตว์เลื้อยคลาน การใช้สมุนไพร ยา และวิธีการในการรักษา สร้างภูมิคุ้มกันโรค ป้องกันโรค ทรงดำริวิธีบำบัด ทรงอนุญาตเภสัช ๕ ซึ่งเป็นทั้งยาและนำไปประกอบอาหาร ให้ภิกษุฉันได้ทั้งในกาลและนอกกาล ทรงอนุญาตมูลเภสัช กสาวเภสัช ปันณเภสัช ผลเภสัช ชตฺเภสัช โลณเภสัช จณเภสัช น้ำปานะ มีการใช้สมุนไพร ยาหลายประเภทและวิธีการในการกิน ต้ม พอก ทา หยดยา นัตถุยา สูตควัน ให้ความอบอุ่นและความร้อน เช่น รมควันรักษาโรคเรื้อน อาบน้ำอุ่น แช่วัยวะที่ปวดในน้ำอุ่น อบไอน้ำสมุนไพร การปฏิบัติตนในชีวิตประจำวัน ได้แก่ กินอาหารมีประโยชน์ ถูกหลักอนามัย พอประมาณ การขับถ่าย ความสะอาด การสุขาภิบาล สิ่งแวดล้อม การสวมเสื้อผ้าเหมาะสมกับสภาพอากาศ เน้นการสร้างภูมิคุ้มกันในร่างกายและการป้องกันโรค

๒.๗.๒ ทางด้านจิตใจ การรักษาโรคที่เกิดขึ้นทางใจนั้น พระพุทธเจ้าทรงมีความเชี่ยวชาญในด้านการรักษาโรคทางใจโดยเฉพาะกล่าวคือ ทรงเป็นแพทย์ในทางวิญญาน ท่านเปรียบเทียบโรคทางกาย รักษาด้วยแพทย์แผนปัจจุบันก็หายได้ แต่โรคทางวิญญาน คือ โรคทางความคิดหรือโรคทางกิเลสตัณหา ได้แก่ จิตหรือมโนส่วนลึกที่มันเป็นได้ด้วยอำนาจของกิเลส โดยเฉพาะคืออวิชชาหรือมิจฉาทิฎฐิ ต้องใช้แพทย์ทางวิญญาน คือ “พระพุทธเจ้า” มารักษาด้วยยา คือ “ธรรมะ” เท่านั้นถึงจะหายขาดจากโรคทางวิญญานนี้ได้ โดยทรงมีวิธีการรักษาคือทรงใช้ญาณตรวจดูโรค เมื่อรู้ภาวะของเหล่าสรรพสัตว์แล้วก็ทรงวางยา (การแสดงธรรม) คือ ธรรมโอสธ เพื่อเป็นการสกัดตันตของโรคที่นอนเนื่องในสันดาน ได้แก่ ความโลภ ความโกรธ ความหลง ได้อย่างไม่มีใครยิ่งกว่า